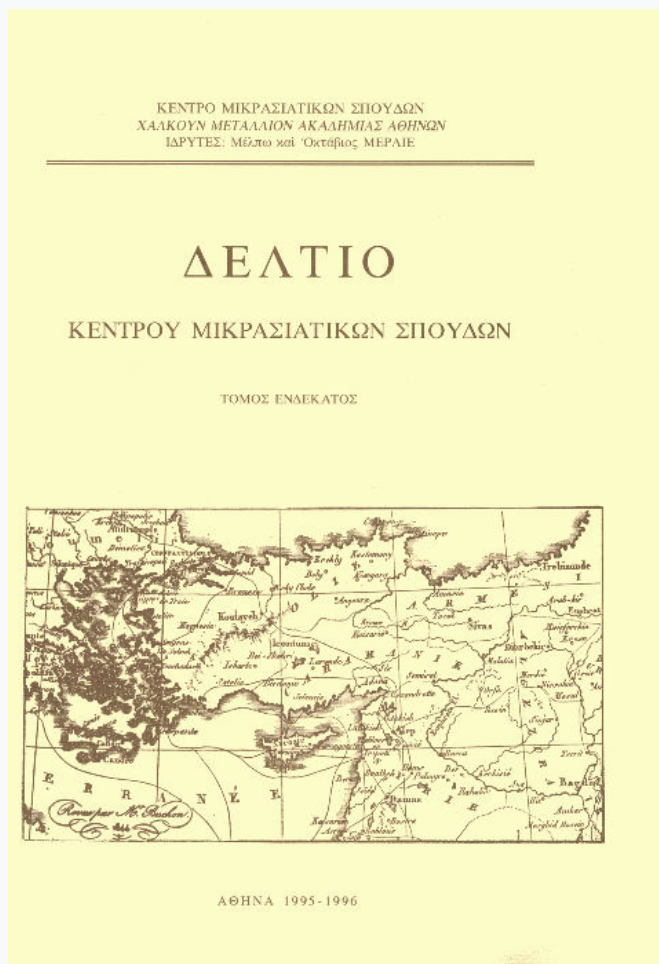

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Μια ασυνήθιστη παράσταση επιτάφιου θρήνου από την Αντιόχεια Πισιδίας

Νίκος Γκιολές

doi: [10.12681/deltiokms.49](https://doi.org/10.12681/deltiokms.49)

Copyright © 2015, Νίκος Γκιολές

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκιολές Ν. (1995). Μια ασυνήθιστη παράσταση επιτάφιου θρήνου από την Αντιόχεια Πισιδίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 93–97. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.49>

ΜΙΑ ΑΣΥΝΗΘΙΣΤΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΘΡΗΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ ΠΙΣΙΔΙΑΣ

Σε συνοπτικό αρχαιολογικό οδηγό του αρχαιολογικού χώρου της Ἀντιόχειας στην Πισιδία της ΝΔ Μικρᾶς Ἀσίας, τὸν ὁποῖο συνέταξε ὁ τοῦρκος ἀρχαιολόγος καὶ διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τοῦ Υαλνας δρ. Mehmet Taşlıalan, δημοσιεύεται ἓνα μικρὸ χρυστάλλινο ἐλλειπτικοῦ σχήματος ἀντικείμενο, ποὺ μᾶλλον χρησίμευε ὡς περιάπτο καθὼς στὸ πάνω μέρος ἔχει ἀποκοπεῖ τμήμα, ὅπου πιθανὸν θὰ ὑπῆρχε ἡ ὀπὴ ἀνάρτησης.¹ Ἀπεικονίζεται στὴ μᾶ ἀπὸ πλευρά (εἰκ. 1), σὲ ἀβαθεῖς ἀνάγλυφο, στὸ κέντρο, πάνω ἀπὸ ἓνα εἶδος τράπεζας μὲ μορφὴ σχηματικοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου ἢ φωτοστεφανωμένη κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ πάνω σὲ πτυχωμένο ὕψωμα, τὸ ὁποῖο κρατοῦν καὶ μὲ τὰ δύο χεῖρα ζευγάρι ὄρθων ἀγγέλων. Στὴ μέση πίσω, εἰκονίζεται ἡ Παναγία θρηνοῦσα ἔχοντας τὸ ἀριστερὸ χεῖρ ἀνοιχτὸ μπροστὰ στὸ στήθος καὶ μὲ τὸ δεξιὸ κρατώντας μαντῆλι στηρίζει τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ γεγμένο φωτοστεφανωμένο κεφάλι. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθεῖ ἂν ἡ Παναγία εἶναι ὄρθια ἢ καθήμενη. Τὸ ἀντικείμενο δὲν ἔχει χρονολογηθεῖ ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ οδηγοῦ. Ἡ τάση ὅμως γιὰ δήλωση τῆς σωματικότητάς, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀπόδοση ἐντόνων συναισθημάτων καὶ πάθους στὴν ἔκφραση μπορεῖ νὰ τὸ ἀναγάγει στὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο.

Τὸ μικροαντικείμενο ὅμως ἐνδιαφέρει κυρίως γιὰ τὴν ἰδιότυπη σύνθεσή του. Πρόκειται οὐσιαστικά γιὰ ἀπεικόνιση σκηνῆς Ἐπιταφίου Θρήνου.² Ἐχει ὅμως πολὺ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν συνηθισμένον στὴ βυζαντινὴ καὶ δυτικὴ εἰκονογραφικὴ παράδοση τύπο. Τὰ στοιχεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ

1. Mehmet Taşlıalan, *Pisidian Antioch, «The Journeys of St. Paul to Antioch»*, Κωνσταντινούπολη 1991, ἐξώφυλλο. Τὸ σχῆμα αὐτὸ γιὰ περιάπτα εἶναι πολὺ συχνὸ σὲ ἀντικείμενα ἀπὸ ἑλεφαντοστὸ καὶ στεατῖτη. Πρβλ. K. Weitzmann, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, τόμ. 3: *Ivories and Steatites*, Οὐάσινγκτον D.C. 1972, σσ. 97-98, εἰκ. 3β· I. Kalavrezou - Maxeiler, *Byzantine Icons in Steatite*, Βιέννη 1986, σ. 55 κ.ἑ. καὶ σποραδικὰ στίς εἰκόνες.

2. Βλ. παρακάτω.

θέμα τοῦ Θρήνου εἶναι ἡ ὁλόσωμη θρηνούσα Παναγία. Τὸ εἰκονογραφικὸ τῆς ὁμοῦ σχῆμα καθὼς μὲ τὸ ὑψωμένο δεξι χεῖρ κρατώντας μαντήλι στηρίζει τὸ γεμμένο στὰ πλάγια κεφάλι προέρχεται ἀπὸ παράσταση Σταυρώσεως.³ Ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου δεῦτερον κατὰ κύριο λόγο προέρχεται ἡ ὀριζόντια στάση τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ πάνω σὲ ὕφασμα καθὼς καὶ ἡ συμβατικὴ ἀπόδοση τῆς ἐπιτύμβιας πλάκας.

Ἡ ἀπόδοση ὁμοῦ τοῦ Χριστοῦ μὲ μόνον τὴν κεφαλὴ πάνω σὲ ὕφασμα μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ κεφαλὴ εἰκονίζεται ὁρθία εἶναι ὁ παραδοσιακὸς εἰκονογραφικὸς τύπος τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου.⁴ Τὸ κράτῃμα τοῦ ὑφάσματος μὲ τὴ μορφή τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ἀγγέλους, ἀπαντᾷ βέβαια σὲ δυτικὲς ἢ ἐπηρεασμένους ἀπὸ τὴ δυτικὴ τέχνη παραστάσεις τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου στὴν Ἀνατολή.⁵ Ἡ ὀριζόντια ὁμοῦ θέση τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰησοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν Παναγία ἀφενὸς καὶ τὸ ὕφασμα (σινδόνι) πηγάζει, ὅπως εἴπαμε, ἀπὸ παράσταση Ἐπιταφίου Θρήνου.⁶ Τὴν ἀποψη αὕτη ἐνισχύει ἀφετέρου καὶ τὸ κράτῃμα τοῦ σινδονίου ἀπὸ δύο ἀγγέλους. Τοῦτο ἀπαντᾷ ἀπὸ τὸ 13ο αἰῶνα σὲ δυτικὲς παραστάσεις τοῦ θέματος τοῦ Θρήνου (Pietà). Πάντα ὁμοῦ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἢ ὁλόσωμος ἢ ἡμίσωμος.⁷

3. G. Millet, *L'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos*, Παρίσι 1916, εἰκ. 426, 432, 434, 437, 438, 442, 450, 475, 477, 479, 480· G. Schiller, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, 2, εἰκ. 330, 341, 383, 384, 386, 387, 409.

4. A. Grabar, *La Sainte Face de Laon. Le Mandylion dans l'art orthodoxe*, Πράγα 1931· K. Weitzmann, «The Mandylion and Constantine Porphyrogennetos», *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*, Συάγο-Λονδίνο, ἐκδ. H. L. Kessler, 1971, ἀρ. 9· Στέλλα Παπαδάκη-Oekland, «Τὸ Ἅγιο Μανδηλίο ὡς τὸ νέο σύμβολο σὲ ἓνα ἀρχαῖο εἰκονογραφικὸ σχῆμα», *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, περ. Δ', 14 (1987-1988), σσ. 283-296.

5. H. Belting, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, Μόναχο 1991, σ. 249· A. Grabar, ὁ.π., εἰκ. σ. 33· Th. Meyer (ἐκδ.), *1000 Jahre Christliches Russland. Zur Geschichte der russisch orthodoxen Kirche*, Φρανκφούρτη 1988, ἀρ. 134, 141· E. Weihe (ἐκδ.), *1000 Jahre russische Kunst. Zur Erinnerung an die Taufe der Russ in Jahr 988*, Βιολτάντεν 1988, ἀρ. 160· St. Kutschinski – J. Poetter (ἐκδ.), *Russische Ikonen und Kultgerät aus St. Petersburg*, Κολωνία 1991, εἰκ. 54· G. Schiller, ὁ.π., εἰκ. 664.

6. Βλ. σχετικὰ K. Weitzmann, «The Origin of the Threnos. De artibus opuscula 40», (ἐκδ. M. Meiss), *Essays in Honor of Erwin Panofsky*, Νέα Ὑόρκη 1961, σσ. 476-490· H. Maguire, «The Depiction of Sorrow in Middle Byzantine Art», *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977), σ. 161 κ.ε.: Ὁ ἴδιος, *Art and Eloquence in Byzantium*, Πρίνστον 1994, σσ. 91-108· G. Millet, *Recherches*, σσ. 489-516· Lydie Hadernmann – Misguich, *Kurbino. Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, Βρυξέλλες 1975, σσ. 155-162· Μαρία Γ. Σωτηρίου, «Ἐνταφιασμὸς – Θρήνος», *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, περ. Δ', 7 (1973-1974), σσ. 139-148· T. Volmans, *La peinture murale byzantine à la fin du Moyen Âge*, Παρίσι 1977, σ. 102 κ.ε.: H. Belting, *Das Bild und sein Publikum im Mittelalter. Form und Funktion früher Bildtafeln der Passion*, Βερολίνο 1981, σ. 150 κ.ε.

7. H. Belting, ὁ.π., σ. 251 κ.ε., εἰκ. 97, 100 καὶ σ. 106 κ.ε., εἰκ. 311· H. Papastavrou,

Παράσταση Έπιταφίου Θρήνου από την Αντιόχεια Πισιδίας

Πρέπει όμως να σημειωθεί ἐδῶ ὅτι ὁ ὅρος *σινδὼν* χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὸ Ἅγιο Μανδύλιο ἥδη ἀπὸ τῆ γύρω στὸ 1301 ἐποχὴ πού γράφτηκε τὸ λεγόμενο κείμενο τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Αὐγάρου⁸ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς μετακομιδῆς στὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦ γνησίου κατὰ τὴν ἱερὰ παράδοση κείμενου τῆς ὁμωνύμου ἐπιστολῆς, ὅπου ἀναφέρεται καὶ *δοὺς τὴν σινδόνα τῷ ταχυδρόμῳ ἀπέστειλεν πρὸς τὸν Αὐγαρον*. Ἐνῶ ὁ ὅρος *μανδύλιον* ἀπαντᾷ μὲ ἀσφάλεια νωρίτερα στὸ κείμενο τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Παύλου τοῦ Νέου ἀπὸ τὸ Λάτρω πού γράφτηκε τὸ β' μισό τοῦ 10ου αἰῶνα ὥστε *τῇ ἀχειροποιήτῳ τοῦ Χριστοῦ εἰκόνι, ἣν σύνηθες μανδύλιον ὀνομάζειν*.⁹ Ἰσως παλιότερη εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου στὸ κείμενο τοῦ κανόνα πού ἐπικαλεῖται στὴν ἐπιστολὴ του ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος Λέων στὸ τέλος τοῦ 11ου αἰῶνα στὴ διάρκεια τῆς γνωστῆς διαμάχης του μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Α' Κομνηνὸ (1081-1180) γιὰ τὴν παραχώρηση στὸ κράτος τῶν πολυτίμων σκευῶν τῶν ναῶν προκειμένου νὰ ἀντιμετωπιστοῦν οἰκονομικὲς δυσχέρειες τῆς ἐποχῆς.¹⁰ Τὸ κείμενο ἔλεγε *εἰς τιμὴν τῆς θεοχαράκτου μορφῆς τοῦ Χριστοῦ τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ Μανδύλιῳ ἐντυπωθείσης*.¹¹ Τὸ κείμενο αὐτὸ πιθανὸν ἀνάγεται στὴν ἐποχὴ τῆς μετακομιδῆς τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνας ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα τῆς Συρίας στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 944, ὅταν γράφτηκε καὶ ἡ ἀφήγησις γιὰ τὸ ἱερὸ λείψανο καὶ θεασίστηκε ἡ εὐρετὴ γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ τῆς 16ης Αὐγούστου.

Ἰσως ἡ παράλληλη αὐτὴ χρῆσις τῶν ὀρων *σινδόνα* καὶ *μανδύλιο* νὰ ἔχουν ἐπιδράσει στὴν ἀπόδοση τοῦ παραδοσιακοῦ *μανδηλίου* μὲ τὴ μορφὴ *σινδονίου* πού εἶναι τὸ κανονικὸ εἰκονογραφικὸ στοιχεῖο γιὰ τὶς παραστάσεις τοῦ Ἑπιταφίου Θρήνου καὶ ἀντίστοιχα τὴν ἀπόδοση τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνας τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ πού εἶναι τὸ κανονικὸ εἰκονογρα-

«Le voile, Symbole de l'Inkarnation», *Cahiers Archéologique* 41 (1993), σ. 145, εἰκ. 7· G. Schiller, *δ.π.*, σ. 192 κ.έ., εἰκ. 751, 753, 757.

8. R.A. Lipsius (ἐκδ.), *Acta apostolorum apocrypha I*, (ἀνατύπωση H. Kraft, Hildesheim), Νέα Ὑόρκη 1972, σ. 282 § 4· Ch. Walter, «The Abgar Cycle at Mateïc», *Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift für Horst Hellenkemper zum 65. Geburtstag*, Ἀμστερνταμ 1995, σ. 222 κ.έ.

9. H. Delehay (ἐκδ.), «Vita S. Pauli Junioris in Monte Latro § 37 (Bibliotheca Hagiographica Graeca 1474)» *Analecta Bollandiana* 11 (1892), σσ. 136-182, κυρίως 150-151· Ch. Walter, *δ.π.*, σ. 233. Γιὰ τὸν ἅγιο βλ. H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, σσ. 211-212.

10. V. Grumel, «Léon de Chalcédoine et le canon de la fête du saint Mandilion», *Analecta Bollandiana* 68 (1954) (= *Mélanges Paul Peeters II*), σσ. 135-152· D. Pallas, *Passion und Bestattung Christi*, Μόναχο 1965, σσ. 137-139· Ἀπ. Ἀθ. Γλαβίνας, *Ἡ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἁγίων εἰκόνων ἐρις (1081-1095)*, Θεσσαλονίκη 1972· Ν. Γκιολές, *Ὁ βυζαντινὸς τροῦλλος καὶ τὸ εἰκονογραφικὸ του πρόγραμμα*, Ἀθήνα 1990, σσ. 183-184.

11. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 20 (1900), σ. 415β· Ch. Walter, *δ.π.*, σ. 223.

φικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν παράσταση τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου σὲ πλάγια ἀντὶ γιὰ ὀρθία θέση. Πιθανότερο ὅμως φαίνεται ὅτι στὸ μικροαντικείμενο ὑπάρχει ἔντονη ἐπίδραση τῆς παράστασης τῆς Pietà τῆς δυτικῆς εἰκονογραφίας, ὅπου ὁ Χριστὸς ἀπεικονίζεται ὁλόσωμος μὲ πλάγια τὴ θέση τῆς κεφαλῆς, πού ἐδῶ λόγῳ στενότητος χώρου καὶ κυρίως ἀπὸ ἐπίδραση τῆς παραδοσιακῆς εἰκονογραφίας τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου περιορίστηκε στὴν ἀπεικόνιση μόνον τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ σὲ πλάγια ὅμως στάση.